

OSMANLI DÖNEMİ KIRIM EDEBİYATI

PROF. DR. CEMÂL KURNAZ - AR. GÖR. HALİL ÇELTİK

Kırım, başlangıçta Altun Ordu devletinin bir vilâyeti iken, 1248 yılında Giraylar soyunun idaresinde bir hanlık hâline gelmiştir. Daha sonra I. Hacı Giray (ö. 1466)'ın yerine tahta geçen I. Mengli Giray (1468-1514), Fatih Sultan Mehmed'e başvurarak hanlığını Osmanlı Devleti'ne bağlamıştır (1475). Uzun yıllar Osmanlı idaresinde kalan Kırım, 1783'te Rusların işgâline uğramış, 1812 yılındaki Bükreş Antlaşması sonucunda da Rusya'ya bırakılmıştır.

Kıpçak Türkçesinin bir kolu olan Kırım Türkçesi, Osmanlılarla artan ilişkilere paralel olarak büyük ölçüde İstanbul Türkçesinin etkisinde gelişmiştir. Bu gelişmelerin ışığında, hanlık dönemi ve öncesindeki klâsik Kırım edebiyatını Altun Ordu sahasını da içine alan Kuzey Türkçesi ve Osmanlı Türkçesiyle meydana getirilen edebiyat olmak üzere iki kolda ele almak gerekir.

Bizim bu çalışmamızın ana konusu Osmanlı dönemi Kırım edebiyatıdır. Ancak, Osmanlı hâkimiyeti öncesi ve sonrasında meydana getirilen İslâmî edebiyat mahsullerinden de söz edilecektir.

Kırım İslâmî edebiyatının bilinen ilk şairlerinden birisi ölümü 630/1232 sonrasına rastlayan Ali'dir. Ali'nin hayatı hakkında bilgimiz yoktur. XIII. yy.'da yaşamıştır. Harzem dolaylarında yetişmiş bir Oğuz Türkü olduğu söylenmektedir. Elimizde bir Yusuf ile Zeliha'sı bulunmaktadır. Ali, eserini 630/1232'de Kırım'da yazmıştır. Eser, o günkü Kırım Türkçesi'nin özelliklerini taşımaktadır.

Ali, Yusuf ile Zelihâ'da kendisinden şu şekilde söz etmektedir:

Ah dirîgâ değme kişi düzmedi
Fehmi eksik kimesneler yazmadı
Bu zaif tek uş bu nazmı üzmedi
Rübâi düzen içre dursa imdi

Bunı koşan zaif bende adı Ali
Yigirmi dört rakam içre saldı bildi

.....
.....

Eser dördlük nazım birimiyle yazılmıştır. Dördüncü mısraların sonunda imdi redifi bulunmaktadır. Şimdilik Türk edebiyatında yazılmış bilinen ilk Yusuf u Züleyha'dır. Ali, bu eseriyle Anadolu'daki dinî edebiyatın müjdecilerinden kabul edilmektedir.

Saadet Çağatay'ın belirttiğine göre, Ali'nin bu eseri 1839-1863 yılları arasında Kazan'da 13 defa basılmıştır. Yusuf u Züleyha'dan bazı bölümler, Alman Şark Cemiyeti'nin çıkardığı Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft'ın 43. sayısında yayımlanmıştır. Hüseyin Kâzım Kadri Bey, bu metni Şeyh Muhsin-i Fânî takma adıyla yayımladığı Mahdum Kulu Divanı'nın sonunda ek olarak vermiştir.¹

XIII-XIV. yy.'larda Kırım'da yaşayan bir başka şair de Mahmud'dur. Mahmud'un hayatı hakkında da bilgimiz yoktur. Kırım Türkçesiyle bir Yusuf u Zeliha yazmışsa da, tamamlayamamıştır. Mahmud hakkındaki bilgilerimizi, Halil Oğlu Ali isimli bir başka şaire borçluyuz. Halil Oğlu Ali, Mahmud'un eserini Osmanlı Türkçesine aktararak tamamlamıştır. Bu eser de Ali'ninki gibi dördlüklerle yazılmış olmakla birlikte, dördlükler sonunda redifi bulunmamaktadır. Ali'nin eseri on birli hece vezniyle yazıldığı hâlde, Halil oğlu Ali'nin tercümesi yedili hece vezniyledir. Eser, Osmanlı Türkçesi yanında Azerî Türkçesi özellikleri de taşımaktadır. Tercümenin hangi tarihte yapıldığı belli değildir.

Halil Oğlu Ali, tercümesinden şöyle söz etmektedir:

Bu kitabı dönderen

Kırım dilin gideren

Türkî dile getüren

Çok zahmet görme diyü

¹ Şeyh Muhsin-i Fânî, *Mahdum Kulu Divanı*, İst. 1340, s. 64; İsmail Hikmet Ertaylan, *Yusuf ile Zeliha*, İst. 1960, s. 7-9; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1928, s. 277; İ. Hikmet Ertaylan, "Türk Dilinde Yazılmış İlk Yusuf ü Züleyha", *TDEA*, III/1-2 (1948), 211; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi Notları*, C. II, İst. 1943, s. 116; Çağatay, Saadet, "Kıssa-i Yûsuf", *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ank. 1950, s. 89-103; *Türk Edebiyatı Tarihi*, 79-86; *RTET*, I/283-84; *TDEA*, I/109. Şeyh Muhsin-i Fânî, *Mahdum Kulu Divanı*, İst. 1340, s. 64; İsmail Hikmet Ertaylan, *Yusuf ile Zeliha*, İst. 1960, s. 7-9; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1928, s. 277; İ. Hikmet Ertaylan, "Türk Dilinde Yazılmış İlk Yusuf ü Züleyha", *TDEA*, III/1-2 (1948), 211; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi Notları*, C. II, İst. 1943, s. 116; Çağatay, Saadet, "Kıssa-i Yûsuf", *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ank. 1950, s. 89-103; *Türk Edebiyatı Tarihi*, 79-86; *RTET*, I/283-84; *TDEA*, I/109.

Ol Halil oğlu Ali
 Yedi divandur eli
 Ol düzdi Türki dili
 Deşt dilinden dönderü

Halil oğlu Ali, Kırımlı Mahmud'un eserini tamamlayamadan vefat ettiğini söylüyor:

Bu kıssa bunda dindi
 Kırımlu Mahmud öldi
 Kalanın diyümedi
 Yârenlere bildürü

Halil oğlu Ali, tercümesinin bir başka yerinde de Mahmud'ı tekrar anar:

Mahmud'ı öldi dimen
 Hem duâdan unutman

Eserde yer alan şu ifadelerden, onun meddahlar tarafından okunmak amacıyla yazıldığı tahmin edilebilir:

Bu kıssa tamam oldı
 Hem yârenler dinledi
 Oturmaktan yoruldı
 Durup yatsun uyuyu

Rus bilim adamı N. Falev, Zanucku Kollegu Vostokovedov'da "Kırım Manzumesinin Eski Osmanlı Tercümesi" başlığıyla bu eser üzerinde bir inceleme yayımlamıştır. Falev'in yayımladığı nüsha 958/1551'de istinsah edilmiştir. İsmail Hikmet Ertaylan da 1235/1819-20'de istinsah edilmiş bir başka nüshanın tıpkıbasımını yayımlamıştır.²

Kırım hanları da Osmanlı sultanları gibi genellikle şiirle uğraşmıştır. Bunlardan ilki I. Mengli Giray (ö. 1513)'dir. O, Kırım hanlarından ilk defa Osmanlı tâbiyetine giren zattır. Hacı Giray Han'ın oğludur. Babasının ölümünden sonra Kırım hanlığına geçmişse de oğullarıyla giriştiği muharebede yenilerek Cene-

2 İsmail Hikmet Ertaylan, *Yusuf ile Züleyha*, İst. 1960; *Türk Edebiyatı Tarihi*, 104-105; 1/283-84.

vizlilere sığınmıştır. Ceneviz gemilerinden birinde esirken Fatih Sultan Mehmed zamanında Türk askeri tarafından kurtarılarak Osmanlı devleti namına Kefe'ye giden Gedik Ahmed Paşa tarafından tekrar hanlığa getirildi. Kırım'da pek çok cami ve medrese gibi hayratı vardır. Şairliğiyle de tanınmış olup Tatar Türkçesiyle zamanına göre oldukça düzgün şiirler yazmıştır.³

I. Mengli Giray'ın oğlu olan Saadet Giray da âlim ve şairdir. 930/1492'de Kırım'da doğmuş, 944/1537'de İstanbul'da ölmüştür.⁴

Tasavvufî mahiyette bir Divan'ı ile Menâkıb-ı Emir Buharî isimli 780 beyitlik Emir Süleyman menâkıbnâmesi bulunan Müdâmî (ö. 947/1540)'nin hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Divandaki şiirlerin büyük bir kısmı da Emir Sultan medhiyesi tarzındadır. Şairin bu eserlerinde verdiği bilgilere göre, adı Mustafa'dır. Kırım'da doğmuş, Kefe'ye yerleşerek Kefevî nisbesini almıştır. Şeyhî Sinan ile görüşmüş, onun halifesi ve torunu Süleyman Efendi'ye intisap etmiştir. Emir Sultan (ö. 833/1430)'a manevî bir yakınlık duyarak menâkıbını yazmıştır. 947/1540 tarihinde ölmüştür. Nerede öldüğü bilinmemektedir. Divan ve menâkıbnâmesinin iki nüshası bilinmektedir (İstanbul Ü. Ktb., Ty, No. 5520; Yapı Kredi Bankası Yz. No. 15660). Bu iki eser, Orhan Bilgin tarafından tanıtılarak yayıma hazırlanmışsa da henüz basılmamıştır.⁵

Mübarek Giray'ın oğlu, Mengli Giray'ın torunu olan Devlet Giray (ö. 985/1577) da şairdir. 958/1551'de Kırım hanı oldu. Saltanatı 26 yıl sürdü. 985/1577 tarihinde vebadan vefat etti. Bahçesaray'daki Han Camii hazîresinde medfundur.⁶

Mahmud (ö. 990/1582), Süleyman Efendi'nin oğludur. Kefelidir. Kefe'de kadılık yaptı. Kanunî devrinde İstanbul'a geldi. Âlim ve şairdi. 990/1582'de vefat etti. Omanlı Müellifleri'nde vefat tarihi 997/1589 olarak gösterilmiştir. Hanefî âlimlerin biyografilerine dair kısaca Ketâib diye bilinen Ketâibü A'lâmî'l-Ahbâr

3 *Türk Meşhurları*, s. 255.

4 *Kamusü'l-A'lâm*, IV/2564.

5 Mecelle, 388; Tuhfe, II/941; Orhan Bilgin, "Şeyhî Hakkında Yeni Bilgiler", Marmara Ü. Fen-Ed. Fak. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (1991-92), İstanbul 1993, s. 123-139.

6 *Kamusü'l-A'lâm*, III/2183; *Tuhfe*, I/283; *Meşhur Adamlar*, I/334; *TDEA*, II/279-280; *TDVİA*, IX/241-42.

min Fukahâ Mezhebi'n-Nu'mânî'l-Muhtar isimli meşhur eserinden başka Arapça ve Türkçe bazı risaleleri vardır.⁷

XVI. yy. Kırım şairlerinden birisi de Kefeli Tâlibî Çelebi'dir. Sultan I. Selim devri şairlerindedir. Onun mahlası Sicill-i Osmanî ve Kamusu'l-A'lâm'da "Tâlibî" şeklinde yazılmıştır. Kaynaklar, şairlerinin başarılı olmadığını söylerler. Tatar hânına kaside sunan şairlerdendir. Latîfî, onun ümmî olduğu hâlde güzel şiirler söylediğini ifade ederken, Hasan Çelebi, onun şiirinde asla güzellik bulunmadığı hâlde Latîfî'nin medhettiği görüşündedir. Şiirinin doğru yerlerine bile itiraz edip tenkit etseler, bilgisi olmadığı için cevap verip kendini savunmadığı söylenir.⁸

Bakayî mahlasıyla şiirler yazan Abdülbâki (ö. 1000/1591), Kefe'li bir hatibin oğludur. Öğrenimini tamamladıktan sonra Mısır'a giderek İbrahim Gülşenî'den ve Mevlevîlikten feyz aldı. Anadolu'da birçok yere seyahat ederek Şam'a gitti ve Şam'da vezir Mustafa Paşa'nın Mevlevîhanesinde mesnevîhanlık yaptı. Kınalızâde Hasan Çelebi, onunla Şam'da sohbetinde bulunmuştur. 1000/1591 tarihinde ölmüştür.⁹

Kefeli Hüseyin Efendi (ö. 1012/1603), XVI. yy.'ın dikkate değer âlim ve şairlerinden birisidir. Kara Davudzâde Mustafa Efendi'den mülâzım oldu. Müderrislik ve kadılık görevlerinde bulundu. Mekke kadılığına kadar yükseldi ve burada öldü. Ölüm tarihi Rıza, Kafzâde Fâizî ve Kamusu'l-A'lâm'da 1012/1603, Riyâzî'de 1010/1601 olarak kaydedilmiştir. Devrinin önde gelen âlimlerindedir. Buhârî'yi şerh etmiş, yapılan diğer şerhlere eleştiriler yazmıştır. Gülistan şerhi de vardır. Râznâme adında, çeşitli olaylar münasebetiyle değişik divanlardan bakılan fallarla ilgili anekdotların anlatıldığı bir eseri daha bulunmaktadır (Millî Ktb. Yz. A 1961). Divan'ı ele geçmemiştir. Eldeki beyitlerden, onun başarılı bir şair olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

7 Atâyî, 272; *Osmanlı Müellifleri*, II/19; *Sicill-i Osmanî*, IV/314; *Tuhfe*, II/926; *TDEA*, VI/115.

8 *Latîfî*, 232; *Hasan Çelebi*, 582; *Kamusü'l-A'lâm*, IV/2989; *Sicill-i Osmanî*, III/241; *Ârif Hükmet*, 42; *Tuhfe*, II/580; Cemâl Kurnaz, "Ümmî Divan Şairleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (1991-1992), İst. 1993, s. 373.

9 *Âşık Çelebi*, 73; *Hasan Çelebi*, 217-18; *Beyânî*, 46; *Mecelle*, 144.; *Esrar Dede*, 35-37; *Kamusu'l-A'lâm*, II/1330; *Sicill-i Osmanî*, II/21; *Kırım Müellifleri*, 31; *Türk Şairleri*, 695-696; *Tuhfe*, I/101; *Meşhur Adamlar*, I/99; *TDEA*, I/299.

10 *Hasan Çelebi*, 292-93; *Beyânî*, 72; *Riyâzî*, 48; *Kafzâde*, 41; *Atâyî*, 454; *Rızâ*, 27; *Fezleke*, I/177; *Hulâsâtü'l-Eser*, II/121; *Kamusu'l-A'lâm*, III/1958; *Sicill-i Osmanî*, II/18; *Osmanlı Müellifleri*, I/276; *Tuhfe*, II/200; *TA*, XXI/460; *TDEA*, IV/299-300; Mehmed Çavuşoğlu, "Bir Zarif Adam", *Divanlar Arasında*, Ank. 1981, s. 30-34.

Âlî mahlasıyla şiirler yazan Ebûbekir (947/1540-1012/1605), Kırımî lakabıyla anılmaktadır. Bahçesaray'da doğmuştur. Tahsil için Bursa'ya gelerek Ahmed Paşa ile tanışmıştır. Türkiye'den bazı âlimlerin Kırım'a gitmelerini istemiş, Kırım'dan da Türkiye'ye öğrenci göndermiştir. Basılmamış pek çok şiiri olduğu söylenmektedir. 1012/1605'te Kırım'da ölmüştür.¹¹

Devlet Giray Han'ın oğlu ve İslâm Giray Han'ın kardeşi olan Bora Gazi Giray Han (ö. 1016/1607), şiirlerinde Gazâyî mahlasını kullanmıştır. Kırım hanlarının en önemlilerindedir. Ağabeyi Mehmed Giray Han'ın emrinde doğu seferine giderken, ağabeyinin anıdan Kırım'a dönmesi üzerine, kardeşi Kalgay Âdil Giray ve üç yüz askerle birlikte serasker Osman Paşa'nın emrine girdi ve İran sınırında Acem ordusunu izlemekle görevlendirildi. Ancak, yapılan savaşta İranlılara esir düştü. Bora Gazi Giray, yedi yıl süren esaret hayatından sonra kaçarak Erzurum'a, oradan da İstanbul'a geldi. Bu sırada İslâm Giray öldüğü için Osmanlı devleti tarafından Kırım hanı tayin edildi (996/1587-88). 1591 yılında Moskova surları önündeki bir savaşta yaralanarak Bora unvanını aldı.

Bora Gazi Giray mert, kahraman, fazilet sahibi, ilim ve edebiyata düşkün bir kimse idi. Türkçe yanında Arapça ve Farsçayı şiir ve yazı yazacak kadar bilirdi. Osmanlı Türkçesi yanında, Kırım Tatarcası ile yazılmış şiirleri de bulunmaktadır. Talik hattatıydı. Aynı zamanda müzisyendi. Her türlü çalgıyı çalabilirdi. Bayatî Araban peşrevi, hüzzam peşrevi, mâhur peşrevi ve saz semaisi gibi pek çok besteleri vardır.

1016/1607 yılında Akmesic'te elli beş yaşında vebadan ölmüştür. Mezarı Bahçesaray'da babasının türbesindedir.

Eserleri: 1. *Divançe*: İ. Hikmet Ertaylan tarafından yayımlanmıştır (*Gâzi Geray Han, Hayatı ve Eserleri*, İst. 1958, s. 65-89). 2. *Gül ü Bülbül*: Fuzûlî'nin Beng ü Bâde'sine nazire olan bir mesnevîdir. Kırım Tatarcası ile yazılmıştır. 3. *Mektuplar*: Hoca Sadeddin Efendi, Ganizâde Nâdirî ve Kefeli Hüseyin Efendi'ye yazdığı manzum ve mensur Arapça, Türkçe mektupları olduğu bilinmektedir.¹²

11 Abdullah Zihni Soysal, "Âlî", *Türk-İslâm Ansiklopedisi*, s. 310.

12 Fezleke, I/204; Mecelle, 330; *Gazi Geray Divançesi*, Haz. İ. Hikmet Ertaylan, İst. 1958; *Gülbün-i Hânân*, 59-68; *Kamusu'l-A'lâm*, V/3240; *Sicill-i Osmanî*, III/614; *Osmanlı Müellifleri*, II/348; Abdullahoğlu Hasan Bey, "Kırım Tarihine Ait Notlar ve Vesikalar-Gazi Giray'ın Mektupları", *Azerbaycan Yurt Bilgisi Mecmuası*, 3-7 (İst. 1932); *Tuhfe*, II/729; Halil İnalçık, "Gazi Giray", IA, IV/734; F. Abdullah Tansel, "Gazi Giray'ın Edebî Şahsiyeti", IA, IV/737; *Meşhur Adamlar*, II/587; *Türk Meşhurları*, 151; TA, XVII/184-85; *RTET*, I/572; *TDEA*, III/305-306.

Haydarzâde Şeyh Mehmed Feyzî (ö. 1023/1614), Kefelidir. 1023/1614'de ölmüştür. Kaynaklarda ölüm tarihleri farklı gösterilmiştir. İstanbul'da medfundur. Kafzâde, divanı olduğunu haber verir. Ayrıca, Osmanlı Müellifleri'nde *Risâle fî-Cevâz-ı Devrânî's-Sûfiyye*, *Şerhu Hadîs-i Erbaîn Ravzau'l-İbâd*, *Risâle fî-Hakkı'l-Hamr*, *Hadâiku'l-Ahyâr fî-Hakâyıkı'l-Ahbâr* isimli eserleri olduğu yazılıdır.¹³

Kırım hanlarından Saadet Giray (ö. 1045/1635), Ârifî mahlasıyla şiirler yazan bir şairdir. II. Gazi Giray'ın oğludur. 1045/1635'te şehit olmuştur. Belîğ, iki beytini kaydetmiştir.¹⁴

De'bî Çelebi diye tanınan Kefeli Hüseyin (ö. 1049/1639), yeniçeridir. De'bî olan mahlasının Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde Re'yî olarak kaydedilmesi doğru değildir. İstanbul'da medfundur. Rıza, onun şiir ve inşâ ile tanındığını belirtir.¹⁵

Kefeli Seyyid Abdülkerim (ö. 1049/1639), şiirlerinde Şerifî mahlasını kullanmıştır. İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁶

Kefeli Şerif Musa, memleketinde müftülük yapmıştır. Kefe'den gelerek 1094/1683'te İstanbul'da ölen Ebu'l-Bekâ Muhibbüddin Efendi'nin babasıdır. Sultan IV. Murad (ö. 1640) devri şairlerindedir. 1050/1640 sonrasında vefat etmiştir. Dört bölümden meydana gelen *Şemsü't-Tevârih* isimli bir eseri vardır.¹⁷

Şeyh Abdullah Afîfüddin Efendi (ö. 1050/1640), Afîfî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Dedesi, Deşt-i Kıpçak'tan gelerek Kırım'a yerleşen ve burada vefat eden Hak Muhammed Efendi, babası Tatar Şeyh İbrahim Efendi'dir.

İbrahim Efendi, İstanbul'da Halveti şeyhi Filibeli Nureddin-zâde'den hilafet alarak Kırım'a dönmüş, fakat ülkedeki karışıklıklar üzerine İstanbul'a dönerek görevini Küçük Ayasofya Zaviyesi'nde sürdürmüştür. Sultan Mehmed Camii'nde *Kur'an* tefsir etmiştir. Bu konuda *Medâric* ve *Mekâtib* isimli iki eseri vardır. Babadağı çevresindeki fesat ve karışıklıkları yatıştırmakla da görevlendi-

13 *Kafzâde*, 92; *Atâyî*, 607; *Keşfü'z-Zünûn*, I/806; *Mecelle*, 343; *Sicill-i Osmanî*, IV/41; *Osmanlı Müellifleri*, I/60; *Kırım Müellifleri*, 11; *Keşfü'z-Zünûn Zeyli*, 523; *Tuhfe*, II/804; *TDEA*, III/216.

14 *Belîğ*, 311; *Gülbün-i Hânân*, 12; *Kamusu'l-A'lâm*, IV/2564; *Tuhfe*, I/427; *TDEA*, VII/377.

15 *Seyyid Rızâ*, 37; *Şeyhî*, I/91; *Müceb*, 13; *Mecelle*, 207; *Tuhfe*, I/268; *TDEA*, IV/302.

16 *Şeyhî*, I/92; *Tuhfe*, II/487.

17 *Osmanlı Müellifleri*, III/73; *Kırım Müellifleri*, 32; *Tuhfe*, II/485.

rildi. 12 Cumâdelâhire 1001/16 Mart 1593 günü Küçük Ayasofya'daki tekkesinde vefat etti. Edirnekapısı haricinde Mert Tekke civarında defnedildi.

Afifüddin Efendi, babasının vefatında küçük olduğu için kendisine teklif edilen tekke şeyhliğini kabul etmedi. Tahsil yapmak istedi. Babasına hürmeti olan III. Murad'ın desteği ile İstanbul'a medrese öğrenimi gördü. Kendini yetiştirdi. Derece derece yükselerek Sahn Medresesine müderris oldu. Selamet Giray, Kırım hanı olunca onu müftü tayin etti. Kırım sahilindeki Menkup ve Soğdak mansıplarını Kefe'ye dahil ederek Afifüddin Efendi'ye verdi. Selamet Giray'ın vefatından sonra, vergi adı altında on sekiz akçalık gelirinin sekizine haksız olarak el koymak isteyen nâibin işine son verdirdikten sonra, hacca gitti. Dönüşte Kefe yakınında bulunan Seyyideli köyündeki tekkesinde irşada devam etti. 1050/1640 tarihinde burada vefat etti. Oğlu Abdülaziz İzzî Efendi de şairdi.¹⁸

Şiirlerinde Rezmî mahlasını kullanan Bahadır Giray Han (ö. 1051/1641), Selâmet Giray Han'ın oğludur. Babasının hanlığı zamanında rehin olarak İstanbul'a gönderildi, daha sonra Yanbolu kasabası kendisine has olarak verildi. Burada bulunan ilim ve irfan sahiplerinin sohbetlerinde bulunarak onlardan yararlandı.

Bahadır Giray 1048/1638-39'da padişah tarafından Kırım hanlığına tayin edildi. Kuşatma altındaki Azak Kalesi'ni, Rus Kazaklarından kurtardıktan sonra, Kırım'a döndü. Burada kırk yaşında vebadan öldü. Ölüm tarihi Safâî ve Belîğ'de 1051/1641, Rızâ, Mûcib, Âsım tezkirelerinde 1050/1640-41 olarak kaydedilmiştir. Mezarı babasının türbesindedir.

Bahadır Giray güzel yüzlü, temiz sözlü bir kişiydi. Şiirlerinde Rezmî mahlasını kullandı. Belîğ onun mahlasını Remzî olarak gösterir. Gazi Giray'ın kızı olan, eşi Hanzâde Hanım da babası gibi şair idi.¹⁹

Kelîmî mahlasıyla şiirler yazan Seyyid Musa (ö. 1054/1644) Kefelidir. Genç yaşta İstanbul'a gelerek ilim tahsil etmiştir. Kefe'de müftülük yapmıştır. 1054/1644 tarihinde vefat etmiştir. Kendi yaptırdığı ve adıyla anılan Kefevî Camii'nin yanındaki türbede medfundur. Şeyhî, onun müretteb divanı olduğunu yazmaktadır.²⁰

18 *Seb'u's-Seyyâr*, 152-156; *Sicill-i Osmanî*, III/366; *Kırım Müellifleri*, 10; *Tuhfe*, II/632.

19 *Rızâ*, 42; *Âsım*, 10; *Mûcib*, 15; *Safâî*, 84; *Belîğ*, 173-74; *Şeyhî*, I/170; *Seb'u's-Seyyâr*, 150; *Gülbün-i Hânân*, 89-93; *Kırım Müellifleri*, 24-25; *Tuhfe*, I/333; *TDEA*, VII/325.

20 *Safâî*, 236; *Şeyhî*, I/176; *Mecelle*, 371; *Sicill-i Osmanî*, IV/561; *Tuhfe*, II/860; *TDEA*, V/269.

Kaynaklarda adı Hüseyin veya Hasan olarak geçen Vecîhî (ö. 1071/1660), Bahçesaray'da doğdu. İstanbul'da tanındı. Divan-ı hümâyûn kâtiplerindendir. Kara Mustafa Paşa'ya mühürdar olmuştur. Tarihçidir. 1071/6. 9. 1660 tarihinde vefat etti. Şeyh Nazmî'nin "Ola makâm Vecîhî'ye cennet-i firdevs" mısraı vefat tarihidir. Diğer kaynakların vefat tarihini 1070/1659-60 ve 1081/1670-71 göstermeleri yanlıştır. Mezarı Edirne Kapısı hâricindedir.

1. Tarih: 1047/1637-1072/1661-62 arasındaki olayları anlatmaktadır. Bazı nüshaları şunlardır: Nuruosmaniyye, No. 3198; Hamidiyye, No. 917; Köprülü Mehmed Paşa No. 225. 2. Divan: İki nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir. (İstanbul Ü. Ktb., T 605; T 462/3). Bir nüshasının da Enderun-ı Hümayun Sarık Odası kitapları arasında olduğu söylenmektedir.²¹

Kefeli Seyyid Derviş Mehmed (ö. 1082/1671-72), şiirlerinde Şeffî mahlasını kullanmıştır. Mevlevî'dir. Safâyî ve Esrar Dede 1082/1671-72'de öldüğünü yazar. Ârif Efendi'nin "Derviş Mehmed Şeffî" cümlesi vefatına tarihtir. Diğer kaynakların gösterdiği vefat tarihleri doğru değildir.²²

Kırım Hanı IV. Mehmed Giray (ö. 1674), Selamet Giray'ın oğludur. Bahadır Giray'dan sonra Kırım hanı oldu (1642). Üç yıl sonra görevden alınarak Rodos'a sürüldü. İslâm Giray'ın vefatından sonra ikinci kez tahta oturdu (1654). On iki yıl hanlık yaptıktan sonra, azledilince Dağıstan'a kaçtı. 1674'te burada öldü.

Mahlası Kâmil'dir. Âşık tarzında, hece vezniyle, tasavvufî konularda şiirleri vardır. Bazı şiirleri Gevherî'ye isnad edilmiştir.²³

Şeyh Abdullah Afifüddin Efendi (ö. 1050/1640)'nin oğlu Abdülaziz Efendi, şiirlerinde İzzî mahlasını kullanmıştır. Kefelidir. Sinop'ta Şeyh Ahmed Efendi'ye bağlandı. Ondan hilafet alarak yurduna döndü. Babasının tekkesinde postnişin oldu. 1050/1640 sonrasında hacca gittiğinde Hicaz'da vefat etti.²⁴

21 *Güftî*, 161; *Safâyî*, 323; *Belîğ*, 662-67; *Şeyhî*, I/714; *Mecelle*, 434; *Sicill-i Osmanî*, IV/603; *Osmanlı Müellifleri*, III/159; *Kırım Müellifleri*, 32-33; *Keşfü'z-Zünûn Zeyli*, V/537; *Tuhfe*, II/1154; *Osmanlı Tarih Yazmaları*, 229.

22 *Âsum*, 13; *Güftî*, 51; *Safâyî*, 138; *Belîğ*, 225-27; *Şeyhî*, I/672; *Esrar Dede*, 172-73; *Sicill-i Osmanî*, III/152; *Osmanlı Müellifleri*, II/260; *Tuhfe*, II/491.

23 *Seb'u's-Seyyâr*, 177; *RTET*, II/712; *TDEA*, V/133; Fevziye Abdullah Tansel, "Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın Kâmilî Takma Adı ile Yazmış Olduğu Koşma ve Türküler", *Belleten*, XXXI/124 (Ekim 1967), 647-65; Fevziye Abdullah Tansel, "Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın Elimize Geçen Yeni Bir Koşması", *Türk Kültürü*, 109 (Kasım 1971), s. 45-47.

24 *Seb'u's-Seyyâr*, s. 215-217.

XVII. yy.'da yaşadığı bilinen Terkî (ö. 1674), Edib Efendi ve Can Muhammed hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz.²⁵

Bursalı Belîğ'e göre adı Alican Bey olan Âlî (ö.1115/1703) hakkında da fazla bilgi yoktur. Mecmualarda "Kırımlı Âlî" başlığıyla şiirlerine rastlanan şairin, devrinde oldukça tanınmış olduğu anlaşılmaktadır.²⁶

Adının, Sâlim ve Safâyî tezkirelerinde Lütfullah, Belîğ'in Nuhbe'sinde Abdüllatif olduğu söylenen Lütî (ö. 1115/1703), Bahçesaray doğumlu bir şairdir. İstanbul'da öğrenim gördü. Tatar Lütî diye tanındı. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'den mülâzım oldu. Müderrislik ve kadılık yaptı. İçkiye aşırı düşkünlüğü vardı. Sarhoşken Kasımpaşa'da öldürüldü. Ölüm tarihi Sâlim Tezkiresi'nde 1113/1701-02, Safâyî ve Belîğ tezkirelerinde 1115/1703 olarak gösterilmiştir.²⁷

Bahadır Giray'ın oğlu Selim Giray Han (ö. 24 Şaban 1116/22 Temmuz 1704) da şairdir. Babası öldüğünde çok küçük olduğundan, Ablan kabilesi emirlerinden Mirzaş Ağa'nın terbiyesine verildi. Sonraları amcası İslâm Giray'ın himayesine girdi, onun vefatından sonra Âdil Giray zamanında Kırım'dan Yanbolu kazasının Çölmek köyüne göçerek buraya yerleşti. Âdil Giray zamanında Kırım'dan göçen mirzaların padişaha sundukları arızalar üzerine Zilhicce 1081/ Nisan 1671 sonlarında Kırım hanı tayin olundu.

Selim Giray, IV. Mehmed'in Kamanıçe savaşında askerleriyle birlikte büyük hizmetler gördüğünden, Osmanlılar yanında değeri ve itibarı arttı. Bazı sebeplerden dolayı 1088/1678'de hanlıktan çekilip bir süre Rodos'ta kaldı.

Selim Giray, büyük bir ordu ile Kırım'a saldıran Rusları geri püskürttü. Bu sırada Osmanlıların Nemçe seferine çağrıldı. Burada büyük yararlıklar gösterdi, Hersek voyvodasını esir etti. Bunun üzerine padişah tarafından Edirne'ye çağrılarak hil'atler ile taltif edildi. Sâbit, *Gazânâme*'sinde onun buradaki savaşlarını anlatır. Bu tarihlerde, çok sevdiği oğlu Nureddin Azamet Giray'ın ölümüne çok üzülen Selim Giray, tahtı amcasının oğlu Saadet Giray'a bırakarak hacca gitti. Hac dönüşü, halkın ısrarı üzerine 1104/1692'de üçüncü kez tahta geçti. Bir süre

25 Zuhâl Yüksel, "Kırım Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. III., 2, bsk. Ank. 1992, s. 686-87.

26 *Belîğ*, 328; *Türk Şairleri*, I/47; *Tuhfe*, II/628; TDEA, I/109.

27 *Âşık Çelebi*, 47; *Safâyî*, 248; *Sâlim*, 141; *Belîğ*, 470-71; *Şeyhî*, II/471; *Mecelle*, 377; *Vefeyât-ı Ayyansarıyî*, 146; *Mehmed Sirâceddin*, 52-54; *Sicill-i Osmanî*, IV/92; *Kırım Müellifleri*, 27; *Tuhfe*, II/883-884; TDEA, VI/105.

sonra sadrazamla birlikte Edirne'ye davet edildiğinde oldukça yaşlanmıştı. Padişaha görevden çekilmek istediğini bildirdi. Yerine oğlu Kalgay Devlet Giray han oldu. Selim Giray, bu tarihten sonra Silivri civarında Kadıköy'deki çiftliğinde yaşamaya başladı. Kendisine yıllık 1000 lira bağlandı. Şevvâl 1112/Mart 1701'de, bazı tezvîrât sonucu oğlu ile arasına soğukluk girdi. Oğlunun isteği üzerine Siroz'da oturmaya mecbur edildi. 1114/1702'de padişah tarafından yeniden Kırım hanlığına getirildi.

Selim Giray, 24 Şaban 1116/22 Temmuz 1704 günü 73 yaşında öldü. Bahçe-saray'da Han Câmii avlusuna gömüldü.

Selim Giray, Arapça ve Farsça'yı iyi bilirdi. Hafızdı. Mevlevîdir. Mesnevî'yi ezberlemiştir. Hafız Post ve İtrî gibi sanatçıları korumuştur.

Selim Giray, Kırım hanlarının en önemlisidir. Osmanlı padişahlarından IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa ve III. Ahmed devirlerinde yaşamış, her birinden iltifat görmüştür. Osmanlıların her seferine katılmış, hepsinde başarılı olmuştur. Sâbit, Selim Giray'ın Rus ve Leh ordusuna karşı Perkop zafelerini kazanması üzerine *Zafernâme* isimli mesnevîsini yazmıştır (Bk. *Zafernâme*, İst. 1881; 1893). Dört kez han olmasına rağmen öldüğünde ancak 20 000 kuruş para bırakmıştır.²⁸

Kırımlı olduğu iddia edilen şairlerden birisi de Âşık Ömer (ö. 1707)'dir. Araştırmacılar onun bir şiirindeki "Kendim Gözleveli Ömer'dir ismim" mısraında geçen Gözleve'nin Konya, Aydın veya Kırım'da olabileceğine dair değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Sadettin Nüzhet Ergun, onun Kırımlı Şerifî'den ders aldığı söyler. 1707'de İstanbul'da vefat etmiştir. İlk şiirlerinde "Adlî" mahlasını kullanmışsa da, sonradan aldığı "Ömer" mahlasıyla tanınmıştır. Hem divan, hem de halk edebiyatı tarzında yazılmış şiirlerinden meydana gelen divanı yayımlanmıştır.²⁹

28 *Âşık Çelebi*, 52; *Safâyî*, 127; *Sâlim*, 85; *Belğ*, 144; *Şeyhî*, II/466; *Mecelle*, 258; *Gülbün-i Hânân*, 108-119; *Kamusu'l-A'lâm*, IV/2622; *Mehmed Sirâceddin*, 56-57; *Tuhfe*, I/449; Yılmaz Öztuna, "Selim Giray Han-ı", TA, XXVIII/394; I/449; *RTET*, II/679; *TDEA*, VII/497-98.

29 Mehmed Sirâceddin, 90-91; M. Fuat Köprülü, "Âşık Ömer'e Ait Bazı Notlar", *Hayat Mecmuası*, 24 (1927); Sadettin Nüzhet Ergun, *Âşık Ömer-Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lutfi Mtb. (1936?); Naci Yurgul, "Âşık Ömer'in Neşredilmemiş Şiirleri", *Halk Bilgisi Haberleri*, 96 (1936); *Sazşairleri*, 251-314; *Meşhur Adamlar*, I/4; *Türk Meşhurları*, 48; Cahit Öztelli, "Ömer (Âşık)", TA, 26/257; *Türk Edebiyatı Tarihi*, 424; *RTET*, II/719-20; Şükrü Elçin, *Âşık Ömer*, Ank. 1987; *TDEA*, I/195-96, Abdülkadir Karahan, "Âşık Ömer", *TDVIA*, IV/1; *Divanlar Kataloğu*, s. 85-86.

Kırımî mahlasıyla şiirler yazan Mehmed (ö. 1120/1708-9), aslen İstanbulludur. Dervişler zümresinden olduğu, seyahat amacıyla Kırım'a gittiği ve bu münasebetle Kırımî mahlasını kullandığı tahmin edilmektedir. Fevziye Abdullah Tansel'in yayımladığı bir koşmasından başka şiiri bilinmemektedir.

Sâlim Tezkiresi'nde de Kırımî mahlaslı bir şairden söz edilmektedir. O, Tıflî gibi sergüzeşt söyleme yeteneğine sahiptir. Şiirleri sade ve tabîî olduğundan kolayca hatırdta kalmaktadır. Tansel, Sâlim'in bir beytini ve muammasını örnek olarak verdiği bu şairin, koşma sahibi Kırımî ile aynı kişi olduğu görüşündedir. Eğer bu doğru ise, XVII. yüzyılda yaygın şekilde görülen, hece yanında aruz vezniyle de şiir yazma eğiliminin Kırımî'de de bulunduğu anlaşılmaktadır. Sâlim, onun 1120/1708-1709'da öldüğünü belirtiyor.³⁰

Şahin Giray (ö. 1124/1712), şiirlerinde Şâhî mahlasını kullanmıştır. Kırım hanlarından Selim Giray'ın oğludur. 1124/1712'de ölmüştür.³¹

Fuat Köprülü, XVII. yy.'ın ortalarında İstanbul'da doğduğu tahmin edilen Gevherî'nin Kırım'da doğduğunu ve Kırımlı olduğunu söyler. Kırım hanlarından I. Selim Giray'ın 1688-89'da İstanbul'a gelişi münasebetiyle bir şiir; yazdığı bilinen şairin bu tarihte hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Doğum tarihi gibi ölüm tarihi de bilinmemektedir. 1127/1715-16'dan sonra Üçüncü Ahmed devrinde (1703-1730) öldüğü tahmin edilmektedir. İstanbul, Bursa, Şam, Bağdat ve Rumeli'nin bazı merkezlerinde divan kâtipliği; görevinde bulunmuştur. Bundan hareketle onun iyi bir öğrenim gördüğü tahmin edilebilir. Çağdaşı Âşık Ömer ile birlikte şiir mecmualarında en çok şiirine rastlanan şairlerdendir. S. Nüzhet Ergun da, onun Âşık Ömer'le bir mecmuada karşılıklı deyişlerinin bulunduğunu söyler. Hem aruz hem de hece vezni ile yazdığı şiirlerden meydana gelen divanı yayımlanmıştır. Kendisinden sonra gelen birçok şairi etkilemiştir.³²

30 Âşık Çelebi, 119; Sâlim, 133; Mehmed Sirâceddin, 96; Tuhfe, II/829; F. A. Tansel, "XVII. Asrın Unutulmuş Şairlerinden Kırımî ve Bir Koşması", *Türk Kültürü*, 136-137-138 (Şubat-Mart-Nisan 1974), 45-46; *TDEA*, V/322; Saim Sakaoğlu, "Keşfî ve Kırımî", *Türk Dili*, 506 (Şubat 1994), 139-141.

31 Belîğ, 222.

32 Mehmet Halit Bayrı, Âşık Gevherî, Maarif Ktb. ve Mtb., 1958; Naim Buluç, "Gevherî'nin Yayınlanmamış Şiirleri", *Türk Dili*, 31 (Nisan 1954); Cevdet Canpolat, Gevherî'nin Bilinmeyen Şiirleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, 29 (1951); M. Fuad Köprülü, *Türk Şairleri II*, Ank. 1962; Orhan Yavuz, "Gevherî'nin Şiirleri Gevherî'ye Ait Olan Şüpheli ve Yayınlanmamış Şiirler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27 (Aralık 1983); Mustafa Tatcı, "Gevherî'nin Eski Bir Cönkteki Şiirleri", *Edebiyattan İçeri*, Ank. 1997, s. 482-86; Şükrü Elçin, *Gevherî Divanı İnceleme-Metin-Dizin-Bibliyografya*. Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1984.

Adı Mehmed olan şair Fakrî, Kırımlı Seyyid Hâmid Efendi'nin oğludur. Edirne'de medfun Sezâyî-i Gülşenî'nin halifelerindendir. Hoca Abdullah Ensârî-i Herevî'nin *Menâzili's-Sâirîn* isimli eserini tercüme etmiştir. 1133/1720 tarihinde hayatta olduğu bilinmektedir.³³

Şair Şerif'in adı Rahmetullah'tır. Safâyî ile Sâlim'in çağdaşı olup 18.yy. şairlerindendir. Öğrenimini İstanbul'da yaptı. Kadılık görevinde bulundu. Devrinde inşası ve özellikle şiiirleriyle tanındı. 1720'de hayatta idi.³⁴

Kırım hanlarından II. Mengli Giray Han (1093/1682-9 Ramazan 1152/10 Aralık 1739), Hacı Selim Giray Han'ın oğludur. 1093/1682 tarihinde doğdu. 1724'te Kırım hanı oldu. 1730'daki Patrona Halil isyanında hanlıktan ayrıldı. Rodos'a sürüldü. 1737'de tekrar Kırım hanı oldu. 9 Ramazan 1152/10 Aralık 1739 tarihinde vefat etti. Bahçesaray'da Han Camii haziresine ecdâdının yanına gömüldü. Kırım'da cami ve Halvetî tekkesi, Tatarpınarı'nda medrese ve İstanbul Tophane'de bir Gülşenî tekkesi yaptırdı. Kılıç ve kalem kullanmada maharetliydi. Tasavvufa meyilli idi. Şiirlerinde Nevâî mahlasını kullandı.³⁵

Kırımlı Hâfız Mehmed Efendi (ö. 1162/1748), şiirlerinde Lâyih mahlasını kullandı. Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa'nın imamlığını yapmıştır. İstanbul kadılığında bulunmuş ve Anadolu kazaskerliğine yükselmiştir. Hattattır. Kaynaklar vefat tarihini farklı gösterirlerse de doğrusu 1162/1748'dir. Topkapı haricinde medfundur.³⁶

Vak'anüvis Mustafa Rahmî Efendi (ö. 27 Ramazan 1165/20.7. 1751), devrinin tanınmış şairlerindendir. Sâlim, Bahçesaray; Râmiz, Akkirman; Fatın, Kırım doğumlu olduğunu söyler. Mehmed Paşa'ya mühürdar oldu. Tersâne-i Âmire'de kâtiplik yaptı. 1160/1747 tarihinde İran sefiri tayin olunan Giritli Hacı Ahmed Paşa'nın maiyetinde İran'a gidip geldi. Bu görev sırasındaki gözlemlerini Sefâretnâme-i İran isimli eserinde topladı (Süleymaniye Ktb., Esad Ef. No. 2091, İÜ Ktb. Ty. 369, 887, 2538, Millet Ktb., 819). Konya'ya gelerek Mevlânâ'nın türbe-

33 *Mecelle*, 340; *Kırım Müellifleri*, s. 10; *Tuhfe*, II/781.

34 *Safâyî*, 142; *Sâlim*, 90; *Tuhfe*, II/486.

35 *Gülbün-i Hânân*, 167; *Fatın*, 381; *Kamusu'l-A'lâm*, VI/4453; *Kırım Müellifleri*, 25; *Tuhfe*, II/982; *Türk Meşhurları*, 255; *TDEA*, VII/41-42.

36 *Tuhfe-i Hattâtîn*, 490; *Mecelle*, 376; *Râmiz*, 260; *Sicill-i Osmanî*, IV/236; *Tuhfe*, II/875; *TDEA*, VI/73.

sini ziyaret etti. Müretteb Divanı vardır (Süleymaniye Ktb., Hamidiye 1094, Üsküdar Selim Ağa, 918, Millet Ktb., 167).

Rahmî, 27 Ramazan 1165/20.7. 1751 tarihinde vebadan öldü. Mezarı Edirne Kapısı dışındadır.³⁷

Bahçesaraylı Mehmed Rızâ, kadılık ve nakibüleşraflık görevlerinde bulunmuş bir şairdir. Şiirlerinde Rızâ mahlasını kullanmıştır. 13 Zilhicce 1170/29 Ağustos 1757 tarihinde ölmüştür.³⁸

Aslen Kırımlı olan Selim Divâne (ö. 1170/1757), kaynaklarda Şeyh Selim el-Kırımî, Kırımlı Selim Baba, Selim el Kadirî el-Kırımî el-Alevî künyeleriyle anılan şöhretli bir Kadirî mürididir. Genç yaşta İstanbul'a gelerek medrese eğitimi aldı. Bosna'ya kadı tayin edildi. Bu arada tanıdığı Şeyh Muhammed Efendi'ye intisap edip kadılığı bıraktı. Kesriyye'de bulunan Kadirî müridlerinden Şeyh Hüseyin Hamdi Efendiye bağlandı. Seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra hilâfet makamına getirildi. Daha sonra şeyhinin emriyle Üsküp'e gönderildi. Oradan Köprülü'ye geçti, ömrünün sonuna kadar burada kaldı. 1170/1757 tarihinde Köprülü'de vefat etmiştir. Mezarı, dergâhının haziresindedir.

Eserleri: 1. *Divân*: Kaynaklarda bir divan ya da divançesi olduğu söyleniyorsa da henüz böyle bir eser bulunamamıştır. Diğer iki eserindeki şiirleri yayımlanmıştır (Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatcı; "Kırımlı Selim Dîvâne'nin Hayatı Eserleri ve Şiirleri", *ILAM* Araştırma Dergisi, II/1 (Ocak-Haziran 1997), 165-177). 2. *Burhanü'l-Ârifîn ve Necâtü'l-Gâfilîn*: Selim Divane'nin en önemli eseri sayılmaktadır. Tevhidin nasıl anlaşıldığı ve nasıl anlaşılması gerektiğini anlatır. Bazı nüshaları şunlardır: Diyanet İşleri Başkanlığı Ktb., Yz. No. 659; Millî Ktb., A 623, 1965, 2022, 2183; Süleymaniye Ktb., Es'ad Ef. Yz. No. 1409. Halil Çeltik ve Mümine Ceyhan Çakır tarafından günümüz Türkçesine aktarılarak yayına hazırlanmıştır. 3. *Miftâhü Müşkilâti'l-Ârifîn Âdâbu Tarîki'l-Vâsılîn*: Tasavvufî bir

37 Sâlim, 70; Vefeyât-ı Anvansarâyî, 178; Râmiz, 120-21; Gülbün-i Hânân, 225; Fatîm, 121; Osmanlı Müellifleri, III/57; Tuhfe, I/327; Osmanlı Tarih Yazarları, 311-12; Meşhur Adamlar, IV/1298; Türk Meşhurları, 311, Faik Reşit Unat, Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri, Hız. B. Sıtkı Baykal, Ank. 1968; *TDEA*, VII/271.

38 *Râmiz*, 133-34; *Sicill-i Osmanî*, II/397; *Tuhfe*, I/352, 355; *TDEA*, VII/327-28.

şerhtir. Velîlerin yaşayış ve davranışları, peygamber ve mürşid gönderilmesinin sebepleri gibi konularda bilgiler verir. Yayınlanmıştır (Haz. Mustafa Tatcı, MEB Yay., İst. 1996).³⁹

Şiirlerinde Besim mahlasını kullanan Ömer (ö. 27 Cemaziyevvel 1196/10 Mayıs 1781), Kırm'dan İstanbul'a gelerek ilim tahsil etmiştir. Kethudâ kaleminde yetişip hâcegândan oldu. Silahdar kâtipliği başta olmak üzere çeşitli memuriyetlerde bulundu. 27 Cemaziyevvel 1196/10 Mayıs 1781 vefat etti. Eyyub Sultan Türbesi'nin ardına defnolundu. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada (Nafiz Paşa, No: 1019) "Ez-gazeliyyât-ı Ömer Besim Efendi Mektûbî-i Sadr-ı Âlî" başlığıyla, 34 gazel, 18 kıta ve 5 tarihi kayıtlıdır.⁴⁰

Gazi Giray'ın kızı olan Hanzâde Hanım, Rezmî mahlasıyla şiirler yazan Bahadır Giray (ö. 1641)'in eşidir. Bahadır Giray hakkında bilgi veren kaynaklar, Hanzâde Hanım'ın da şair olduğunu söylemektedirler. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. 18. yy.'ın ilk çeyreğinde yaşamıştır.⁴¹

XVIII. yy. Kırm şairlerinden olan Fûrûğî, Râmiz'in bildirdiğine göre, Kırm havâlisi veya Rehâ semtindedir. Maharetli bir kâtip ve üç dilde şiir yazacak kadar hünerli bir şairdir.⁴²

Sahip Giray Han'ın kardeşi ve Topal Ahmed Giray'ın oğlu olan Şahin Giray (ö. 1201/1786-7), kardeşinin ölümüyle 1191/1777'de Kırm hanı oldu. 1196/1782'de Kırm halkının ayaklanması sonucu Rusya'ya sığındı. Daha sonra yeniden tahta geçti. Kırm'ın Ruslarca işgaline sebep oldu. Bu sefer de 1201/1786/87'de Osmanlı Devleti'ne sığındıysa da, Rodos'a sürülerek, 1786/1787'de burada idam edildi. Şairlik kabiliyeti vardı.⁴³

39 Osmanlı Müellifleri, I/188; Kırm Müellifleri, 10; Keşfü'z-Zünûn Zeyli, I/509; Hediyetü'l-Arifin I/404; Sefine-i Evliyâ, C. I; TDEA, VII/497; Miftâhü Müşkilâtü'l-Ârifin Âdâbu Tarîki'l-Vâsilin, Haz. Mustafa Tatcı, MEB Yay., İst. 1996; Cemâl Kurnaz - Mustafa Tatcı, "Selim Dîvâne'nin Hayatı, Eserleri ve Şiirleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, II/1 (Ocak-Haziran 1997), 165-177.

40 *Râmiz*, 37-38; *Es'ad*, 22; *Sicill-i Osmanî*, II/17; *Türk Şairleri*, II/826-827; *Tuhfe*, II/98; TDEA, I/403.

41 *Rızâ*, 42; *Âsun*, 10; *Mücîb*, 15; *Safâyî*, 84; *Belîğ*, 173-74; *Şeyhî*, I/170; *Seb'üs-Seyyâr*, s. 150; *Gülbün-i Hânân*, 89-93; *Kırm Müellifleri*, 24-25; *Tuhfe*, I/333; TDEA, VII/325.

42 *Râmiz*, 240.

43 *Kamusu'l-A'lâm*, IV/2840; *Osmanlı Şairleri*, 325; *Meşhur Adamlar*, IV/1481.

Kırım kazaskeri Feyzullah Efendi'nin oğlu Abdullah Paşa (ö. 1226/1812), Râmiz mahlasıyla şiirler yazmıştır. Kırım'da doğdu. 1211/1796-97'de öğrenime başladı. Mahmut Paşa mahkemesinde başkâtiplik, Mısır seferinde ordu kadısı naibliği görevlerinde bulundu. Sonradan hâcegân zümresine katıldı. Alemdar Mustafa Paşa ile İstanbul'a gitti. Kaptan Paşa oldu. 1223/1808'de meydana gelen faciada canını zor kurtardı. İsyan çıkardı, Rusya'ya kaçtı. Affedildiyse de, Sadrâzam Hürşid Paşa'nın askerleri tarafından 1226/1812'de öldürüldü. Yerköy kalesi hâricinde medfundur. Hayatı, oğlu İzzet Bey'in Harita-i Kapudân-ı Deryâ isimli matbû eserinde geniş olarak anlatılmıştır. Mevlevî tarikatindedir. Şiirlerinin bir kısmını içine alan Divançe'si basılmıştır (İst. 1263, 1290).⁴⁴

Kırım şairlerinden Nigâh'ın adı Zekeriyâ (ö. 1235/1819)'dır. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Tophane'deki Defterdar Ebülfazl Camii hazîresinde medfundur.⁴⁵

Kırım Hanlarından Şahbaz Giray'ın oğlu Halim Giray (1772—1824), şiirde Halimî mahlasını kullanmıştır. 1772'de doğdu. Sultan III. Selim zamanında İstanbul'a geldi. Burada şairlerle dostluk kurdu. Bahadır Giray'ın emrinde "kalgay"lık görevine tayin edildiyse de, bir süre sonra geri dönerek Çatalca'ya yerleşti. 1239/1824'te öldü. Ferhat Paşa Camii haziresine gömüldü. Halimî mahlasıyla ve Batı Oğuzcasıyla şiirler yazarak devrinde meşhur olmuştur. Bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre, Kadirî tarikatına mensuptur. Divanı oğlu Şahbaz Giray tarafından düzenlenmiştir.

Eserleri: 1. *Divan*: Basılmıştır (İst. 1257). M. Sadi Göçenli ve Recep Toparlı tarafından da yeni harflerle yayımlanmıştır (Erzurum, 2, bsk. 1992). 2. *Gül-bün-i Hânân*: Kırım hanları tarihidir. Basılmıştır (İst. 1287, 1327). M. Sadi Göçenli ve Recep Toparlı tarafından da yeni harflerle yayımlanmıştır (Erzurum, 1990).⁴⁶

44 *Fatîh*, 127; *Kamusu'l-A'lâm*, III/2254; *Kırım Müellifleri*, 29-30; *Tuhfe* I/323; *Meşhur Adamlar*, IV/1305; İ. Parmaksızoğlu, "Râmiz Abdullah Paşa", TA, XXVII/220-221; *TDEA*, VII/ 278, *Divanlar Kataloğu*, 89.

45 *Es'ad Efendi*, 62; *Tuhfe*, II/1094.

46 *Ârif Hikmet Tezkiresi*, 16; *Fatîh*, 73; *Osmanlı Şairleri*, 285-87; *Sicill-i Osmanî*, II/243; *Kırım Müellifleri*, 21-22; *Keşfü'z-Zünûn Zeyli*, 499; *Osmanlı Tarih Yazarları*, 372-373; *Tuhfe*, I/219; *Meşhur Adamlar*, II/663; *Abdülbaki Gölpınarlı*, "Halim Giray", TA, XVIII/390; *TDEA*, IV/50, *Divanlar Kataloğu*, 48.

Ferruh İsmail Efendi'nin oğlu olan Zîver Efendi (1809-1829) yirmi yaşındayken ölmüştür.⁴⁷

Adı Ebûbekir olan Kırmımlı şair Rif'at, birkaç kez maliye nâzırı olan Musa Safvetî Paşa'nın babasıdır. İstanbul'da öğrenim gördü. Bazı vezirlerin divan efendiliğinde ve 1246/1830'da Necip Paşa'nın kâtipliği görevinde bulundu. Şiir ve nesir alanındaki yeteneği ile tanındı. Bazı şiirlerinde, Seyyid Vehbî'yi üstat olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Bazen Osmanlı olmaktan şikâyet etmiş, bazen de İstanbul'un kıymetini bilememekten yakınmıştır. Hacca giderek 1830'dan sonra Mekke'de vefat etmiştir. Divanı basılmıştır (Bulak 1254). Divanının baş tarafında münşeati vardır.⁴⁸

Halim Giray'ın oğlu olan Şahbaz Giray (ö. 1252/1836), şiirde Sîretî mahlasını kullanmıştır.⁴⁹

Şair Ferruh (ö. 1256/1840-41), Kırım doğumludur. Adı İsmail'dir. İstanbul'da öğrenim gördü. Hocalık rütbesini aldı. 1256/1840-41 tarihinde öldü. "Mübârek âdemdi göçdi Ferruh" mısraı vefatına tarihtir. Beşiktaş'taki Yahyâ Efendi tekkesi bitişiğindeki kabristanda medfundur. Süleyman Nahîfî'nin manzum Mesnevi Tercümesi'ne bir şerh yazdığı rivayet edilirse de, nüshasına rastlanamamıştır. Mevâkib isminde bir tefsiri vardır. Kamusu'l-A'lâm'da, bazı şiirlerinin olduğu, fakat bunları kendisinin imha ettiği yazılıdır.⁵⁰ Şu mısraı meşhurdur:

Bugün şâdem ki yâr ağlar benim için

Nesim mahlasıyla şiirler yazan Salih (ö. 1258/1842), padişah imamı Kırmımlı Ahmed Kâmilî Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. Galata ve Bursa'da kadılık yaptı. 1258/1842 tarihinde vefat etti. Fatîm Tezkiresi'nde iki beyti kayıtlıdır.⁵¹

Kefeli Ebu'l-Bekâ soyundan Mehmed Paşa (ö. 1300/1882), şiirlerinde Fâzıl mahlasını kullanmıştır. Babası eski Sofya kadısı Bosnalı Mustafa Nûreddin

47 *Kırım Müellifleri*, s. 28-29.

48 *Kırım Müellifleri*, 27; *TDEA*, VII/331-332; *Divanlar Kataloğu*, 90.

49 *Fatîm*, 204; *Kırım Müellifleri*, 27-28; *Tuhfe*, I/463.

50 *Fatîm*, 327; *Kamusu'l-A'lâm*, V/3380; *Sicilli Osmanî*, IV/14; *Osmanlı Müellifleri*, I/394; *Kırım Müellifleri*, 18-19; *Tuhfe*, II/762; *TDEA*, III/203.

51 *Fatîm*, 406; *Tuhfe*, II/1053; *TDEA*, VII/20.

Efendi'dir. İyi bir öğrenim görüp müderris oldu. 1826'da Bosna nakîbüleşraf kaymakamı, 1833'te Belgrad mollası olup mirlivâlığa kadar yükseldi. İstanbul'a gelip Ali Paşa'nın himayesine girdi. Şiirlerinde Bosnalı Sâbit'ten övgüyle söz etmektedir. Galata Mevlevîhanesi şeyhi Kurretullah Efendi'ye intisap etti. 1300/1882 yılında İstanbul'da öldü. Kabri Galata Mevlevihanesi mezarlığında-
dır.

Eserleri: 1. *Şerh-i Hakâyık-ı Ezkâr-ı Mevlânâ: Evrâd-ı Kebîr-i Mevlânâ Şerhi* diye de bilinmektedir. 1866'da yazmıştır. 2. *Divan: Bir nüshasının Galata Mevlevhanesi Kütüphanesi'nde olduğu söylenmektedir.*⁵²

Şiirlerinde Nüzhet mahlasını kullanan Mehmed (1244/1828—16 Ramazan 1304/8 Haziran1887), İstanbul doğumlu olmakla birlikte aslen Kırmımlı bir şairdir. 1845'te Maliye Mektubî Odası'na girdi. 1868'de Maarif Nezâreti mektupçuluğuna, 1871'de Matbaa-ı Âmire ve 1873'de Matbuat müdürlüklerine tayin edildi. Ömrünün son yıllarında birkaç defa şuur kaybına uğradı. Bu sebeble Deli Nüzhet diye tanındı. Hava değişimi için Kıbrıs ve Sayda'ya gittikten sonra Sivas'a gelerek 16 Ramazan 1304/8 Haziran1887'de burada vefat etti. Hükûmet dairesi civarındaki mezarlığa gömüldü. Türkçe, Arapça ve Farsça'yı manzum ve mensur eser yazabilecek kadar bilirdi.

Eserleri: 1. *Terceme-i İzhâru'l-Hak: Hindli Rahmetullah Efendi'nin İzhâru'l-Hak* adlı eserinin ilk cildinin tercümesidir. 2. *Muhtasar İnşâ*, İst. 1870. 3. *Kırlı Çıktı*, İst. 1878.4. *Letâifü'l-Muhaddarât.*⁵³

*

Osmanlı dönemi Kırmım edebiyatına mensup büyük çoğunluğu XVII. ve XVI-II. yy.'da yaşamış 55 şair tespit edebildik. Yeni araştırmalar yapıldıkça bu sayının artacağı tahmin edilebilir. XIX. yy. dan itibaren, diğer Türk bölgelerinde olduğu gibi Kırmım'da da Batı tarzı edebiyat ağırlık kazanmıştır.

⁵² *Son Asır Türk Şairleri*, I/370-372; *Kırmım Müellifleri*, 28. TDEA, III/169.

⁵³ *Meşhur Adamlar*, III/1198; *Son Asır Türk Şairleri*, III/1278-1282; *Kırmım Müellifleri*, 22-23; TDEA, VII/95.

KAYNAKLAR VE KISALTMALAR

- Abdullohoğlu Hasan Bey, "Kırım Tarihine Ait Notlar ve Vesikalar - Gazi Giray'ın Mektupları", *Azerbaycan Yurt Bilgisi Mecmuası*, 3-7 (İst. 1932).
- Akça, Kemal, "XVII. Asır Şairlerinden Gezlevili Âşık Ömer", *Folklor Postası*, C. I, Sayı 3 (1944).
- Ârif Hikmet: Şeyhülislâm Ârif Hikmet, *Ârif Hikmet Tezkiresi*, Millet Ktb. Ali Emîrî, No. 789.
- Âsım: Seyrekzâde Kazasker Mehmed Âsım, *Âsım Tezkiresi*, İ.Ü. Ktb., Yz. No. 2401.
- Âşık Çelebi: Âşık Pîr Mehmed Çelebi, *Âşık Çelebi Tezkiresi*, Yz. Millet Ktb. Ali Emîrî, 772.
- Atâyî: Nev'îzâde Atâyî, *Hadâîku'l-Hakâyık ft Tekmiletî's-Şakâyık*, (Haz. Abdülkadir Özcan), İst. 1989.
- Bala, Mirza; "Kırım", *İslâm Ansiklopedisi*, V, 741-746.
- Bayrı, Mehmet Halit; *Âşık Gevheri*, Maarif Ktb. ve Mtb., 1958.
- Beliğ: İsmail Beliğ, *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zübdeti'l-Eş'âr*, (Haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu), Gazi ü. Yay., Ank. 1985.
- Beyânî: Beyânî Mustafa bin Cârullah, (Haz. İbrahim Kutluk), *Tezkiretü's-Suarâ*, Türk Tarih Kurumu, Ank. 1997.
- Bilgin, Orhan; "Şeyhî Hakkında Yeni Bilgiler", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7 (1991-1992), İst. 1993, s.123-139. Müdâmî hk.
- Buluç, Naim; "Gevherî'nin Yayınlanmamış Şiirleri", *Türk Dili*, 31 (Nisan 1954).
- Caferoğlu, Ahmet; *Türk Dili Tarihi Notları*, C. II, İst. 1943.
- Canpolat, Cevdet; "Gevherînin Bilinmeyen Şiirleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, 29 (1951).
- Çağatay, Saadet; *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ank. 1950.
- Çavuşoğlu, Mehmed; "Bir Zarif Adam", *Divanlar Arasında*, Ank. 1981, s. 30-34.
- Çeneli, İlhan; "Kırım-Tatar Türkçesinde Yayınlanmış Eserlerin Bibliyografyası (1967-1979)", *Türk Kültürü*, 247 (Mayıs 1983), 778-782.
- Divan-ı Halim Giray*, Hzl. Recep Toparlı-M. Sadi Çöğenli, Erzurum 1991; 2. bsk. Erzurum 1992.
- Divanlar Kataloğu: Haluk İpekten-Mustafa İsen, *Basılı Divanlar Kataloğu*, Akçağ Yay., Ank. 1997.

- Elçin, Şükrü, *Âşık Ömer*, Ank. 1987.
- Elçin, Şükrü; *Gevheri Divanı İnceleme - Metin - Dizin - Bibliyografya*, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1984.
- Ergun, Sadettin Nüzhet; *Âşık Ömer-Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lütfi Mtb., 1936.
- Ertaylan, İsmail Hikmet; *Yusuf ve Zeliha*, İstanbul 1960.
- Ertaylan, İsmail Hikmet; *Gazi Geray Han Hayatı ve Eserleri*, İst. 1958.
- Es'ad Efendi; Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi, *Es'ad Efendi Tezkiresi*, I.Ü. Ktb., Ty., No. 2095.
- Esrar Dede; Namık Kemal Aras, *Esrar Dede'nin Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyyesi*, (Ank. Ü. Yüksek Lisans Tezi), Ank. 1987.
- Fatin: Fatin, *Fatin Tezkiresi*, İstanbul 1271.
- Fezleke: Kâtib Çelebi, *Fezleke*, 1286-1287.
- Gatar Basir, (Hzl. Tuncer Kalay), "Âşık Ömer Bizim Zamanımızda", *Emel*, Sayı 156, (1986).
- Giraybay, Hamdi; "Kırım Edebiyatına Bir Bakış", *Kırım Şiirleri*, Romanya Pazarcık 1935.
- Güftü: Güftü Ali, *Güftü Tezkiresi*, Yz. Millet Ktb. Ali Emîri, 324.
- Gülbün-i Hânân: Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, (Hzl. M.S. Göçenli-Recep Toparlı) Erzurum 1990.
- Hasan Çelebi: Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, (Hzl. İbrahim Kutluk), TTK Yay., 2. Cilt, 2. bs., Ank. 1989.
- Hediyetü'l-Ârifin: Bağdadlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul 1951.
- Hulâsatü'l-Eser: Mehmed Muhibbî b. Fazlullah b. Muhibbullah, *Hulâsatü'l-Eser*, Mısır 1284.
- İA: *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*.
- İnalçık, Halil; "Kırım Hanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ank. 1976.
- Kafzâde: Kafzâde Fâizî, *Fâizî Tezkiresi*, Yz. Nuruosmaniye Ktb. 3723.
- Kamusu'l-A'lâm: Şemseddin Sâmî, *Kâmusü'l-Âlâm*, 6 C., İstanbul 1306-1316.
- Keşfü'z-Zünûn Zeyli: Bağdadlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfü'z-Zünûn*, 2 C. İstanbul 1945-1947.

- Keşfü'z-Zünûn: Kâtib Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, 1941-1943.
- Kıym Müellifleri: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kıym Müellifleri*, (Hzl. Mehmet Sarı), Ank. 1990.
- "Kıym Tatar Edebiyatı", Türk Ansiklopedisi, C.XX.
- Köprülü, M. Fuad; "Âşık Ömer'e Ait Bazı Notlar", *Hayat Mecmuası*, 24 (1927).
- Köprülü, M. Fuad; *Türk Saz Şairleri II*, Ank. 1962.
- Kurnaz Cemâl - Mustafa Tatcı, "Selim Divâne'nin Hayatı, Eserleri ve Şiirleri", *ILAM Araştırma Dergisi*, II/1 (Ocak - Haziran 1997), s. 165-177.
- Kurnaz, Cemâl; "Ümmî Divan Şairleri", *Marmara Ü. Fen-Edebiyat Fak. Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (1991-1992), İstanbul 1993, s. 373.
- Latîfi: Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, İstanbul 1314.
- Mecelle: Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye Ktb. Hâlet Ef. 628.
- Mehmed Sirâceddin: Mehmed Sirâceddin, (Hzl. Mehmet Arslan), *Mecma'-ı Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ*, Sivas, 1994.
- Mü'cib: Mü'cib Mustafa, Mü'cib Tezkiresi, I.Ü. Ktb., Ty. No. 3913.
- Nagayev, Safter-Rıza Fazıl; "Edebiyatımız Tarihine Bir Nazar", *Lenin Bayrağı Gazetesi*, 110-115 (1988), Taşkent.
- Nagayev, Safter-Rıza Fazıl; "Edebiyatımız Tarihine Bir Nazar", *Lenin Bayrağı*, 6 (1989), Taşkent.
- Nagayev, Safter-Rıza Fazıl; "Kıym Tatar Edebiyatı Tarihine Bir Nazar", *Yıldız Dergisi*, 3 (1989), Taşkent.
- Osmanlı Müellifleri: Bursalı Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, 3 Cilt, İstanbul 1333-1342.
- Osmanlı Şairleri: Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri* (Haz. Cemâl Kurnaz), MEB Yay.,
- Osmanlı Tarih Yazarları: F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Bahriye Üçok), Ank. 1992
- Özergin, M. K.; "Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şirvan Seferi ile İlgili Üç Manzume", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 2 , İst. 1971,

- Öztelli, Cahit; "Ömer (Âşık)", *Türk Ansiklopedisi*, XXVI/257.
- Râmiz: Sadık Erdem, Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâsı (*İnceleme Tenkitli Metin İndeks Sözlük*), AKM Yay., Ank. 1994.
- Rızâ: Zehrimarzâde Seyyid Mehmed Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, İstanbul 1316.
- Riyâzî: Riyâzî Mehmed, *Riyâzî Tezkiresi*, Yz. Üniversite Ktb. 761.
- RTET: Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yay., 2 C., İst. 1987.
- Safâyî: Mustafa Safâyî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, Süleymaniye Ktb. Esad Ef. 2549.
- Sakaoğlu, Saim, "Keşfî ve Kırımı", *Türk Dili*, 506 (Şubat 1994), s. 139-141.
- Sâlim: Mirzazâde Sâlim, *Salim Tezkiresi*, Süleymaniye Ktb. Esad Ef. 3872.
- Sazşairleri: Mehmed Fuad Köprülü, *Sazşairleri*, Ank. 1962.
- Seb'ü's-Seyyâr: Seyyid Muhammed Rızâ, *es-Seb'ü's-Seyyâr fî Ahbâri'l-Mülûki Tatar*, Kazan 1832.
- Sefîne-i Evliyâ: Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Hzl. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), C. I, İstanbul 1990.
- Selim Divane, *Miftâhü Müşkilâtü'l-Ârifin Âdâbu Tarîki'l-Vâsilin*, (Haz. Mustafa Tatcı), MEB Yay., İst. 1996.
- Sicill-i Osmanî: Mehmed Süreyya Bey, *Sicill-i Osmânî*, 4 C., İstanbul 1308-1311.
- Son Asır Türk Şairleri: İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Dergâh Yay., 2. bs., 4 Cilt, İstanbul 1988.
- Soysal, Abdullah Zihni, "Âlî", *Türk-İslâm Ansiklopedisi*, İst. 1940.
- Şeyhî: Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-Fuzalâ*, C. I-III, (Haz. Abdülkadi Özcan), İst. 1989.
- TA: *Türk Ansiklopedisi*.
- Tansel, Fevziye Abdullah; "Gâzî Giray", *İslâm Ansiklopedisi*, s. 737-738.
- Tansel, Fevziye Abdullah; "Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın Elimize Geçen Yeni Bir Koşması", *Türk Kültürü*, X, 109 (Kasım 1971), s. 45-47.
- Tansel, Fevziye Abdullah; "Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın Kâmilî Takma Adı ile Yazmış Olduğu Koşma ve Türküler", *Belleten*, XXXI, 124 (Ekim 1967), s. 647-656.

- Tatcı, Mustafa; "Gevherî'nin Eski Bir Cönkteki Şiirleri", *Edebiyattan İçeri*, Ank. 1997, s. 482-86.
- TDEA: *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 7 C., Dergâh Yay., İstanbul 1977-1990.
- Tuhfe-i Hattâtîn: Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928.
- Tuhfe: Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2 C., MEB Türk Ansiklopedisi Ktb., B. 870.
- Turupçu, Server; "Kırımlı Âşık Ömer", *Emel*, 91 (Kasım-Aralık 1975), s. 10-15.
- Türk Edebiyatı Tarihi: M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1928.
- Türk Meşhurları: İbrahim Alaaddin Gövsa, *Türk Meşhurları*, 1946.
- Türk Şairleri: Saadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, Tarihsiz.
- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*, (Hzl. B. Sıtkı Baykal), Ank. 1968.
- Ülküsal, Müstecib; *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, İst. 1980.
- Vefeyât: Hâfız Hüseyin Ayyansarâyî, *Vefeyât-ı Ayyansarâyî*, Yz. Üniversite Ktb. 464, s. 539.
- Yavuz, Orhan; "Gevherî'nin Şiirleri Gevherî'ye Ait Olan Şüpheli ve Yayınlanmamış Şiirler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27 (Aralık 1983).
- Yurgul, Naci; "Âşık Ömer'in Neşredilmiş Şiirleri", *Halk Bilgisi Haberleri*, 96 (1936).
- Yüksel, Zuhâl; "Kırım Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 3., Ank. 1992, s. 684-704.